

ROSA HECKSCHERS IDENTITETER – och det privata brevvets potential¹

HELENE BOIJSEN
Lund

ABSTRACT Private letters can be very useful in giving information about a person's expressed identities. In the letters between Rosa Heckscher and her son Eli, that I have read, she gives the reader a good picture of her identities, and her divided feelings for the Jewish collective and the Swedish society at large. Her expressed domestic identity was Jewish, but she longed for the intellectual freedom that men possessed and reacted strongly against patronizing Jewish men and the stupidity of their Jewish wives. She approved of the Christian society, but rejected the duplicity of some of its philanthropic associations, organised by women from the upper middle class. She also rejected the religious aspects of Judaism but lived by its cultural aspects. She found the Swedish society's preconceived ideas of the Jew in some ways funny and also agreed with it most of the time. But by doing so, put herself outside the actual Jewish group in which she lived. She believed that Jews should take responsibility for their own financial situation, since lapses would affect other Jews – an attitude that agreed badly with her otherwise philanthropic outlook on life.

DEN 25 JULI 1855 FÖDDES ROSA HECKSCHER på Lilla Kammakaregatan 12 i Stockholm. Hon var den Berlinfödde bokförläggare Philip Joel Meyers och svenskfödda Beata Mathilda (f. Rubensons) första flicka. Bortsett från en äldre bror, fick hon sen ytterligare en bror och två systrar.² Familjen verkar främst ha umgåtts med en relativt stor släkt och med judiska vänner. Rosa utbildade sig till folkskollärarinna och bör ha genomgått utbildningen någon gång mellan 1873–1878, troligen vid Högre lärarinneseminariet i Stockholm, men detta har inte kunnat bekräftas av deras matriklar. Hon lär ha varit verksam som lärarinna under en kort tid innan hon gifte sig, varefter hon vid enstaka tillfällen hjälpte barn till släktingar och vänner med att läsa upp i matematik.³ Rosas bröder var båda verksamma inom skolvärlden medan de två systrarna utbildade sig till sjuksystrar. Den

ena system, Lina, slutade också hon att arbeta när hon gifte sig, medan den yngsta system förblev ogift och tragiskt tog sitt liv vid 36 års ålder.⁴ Utifrån breven kan man också utläsa att syskonen hade ett nära förhållande, men en grundläggande vana av att kritisera och lägga sig i varandras liv resulterade i en del konflikter. Detta tog sig främst uttryck i Rosas återkommande osämja med systemen Lina.

Rosa var den enda bland syskonen som gifte sig judiskt; den 28 december 1878 gifte hon sig med den danskfödde Isidor Heckscher som sedan tre år arbetat i Stockholm på sin farbrors bank. Isidor skulle sedan komma att bli känd som författaren bakom ett antal mer eller mindre stora nationalekonomiska verk, varav avhandlingen *Kreditsalget og Sælgerens Standningsret* bara var den första.⁵ Paret flyttade till Engelbrektsgränd 14 i Stockholm och fick tre barn tillsammans: sonen Eli föddes efter ett år, och dottern Ella tre år senare. Ytterligare 12 år efter Ella föddes ännu en flicka, Agnes, som inte blev äldre än två år. Strax innan familjen flyttade till Göteborg avled flickan i *Hydrocephalus Cong.*, en medfödd form av vattenskalle som ofta ger kraftiga symtom av huvudvärk, illamående och yrsel.⁶ Rosas brev vittnar inte om någon direkt uttalad sorg över flickans bortgång. Å andra sidan var småbarnsdödlighet inte ovanligt, och Rosa nämner i ett brev ett år efter bortgången: »jag har aldrig kunnat förstå att människor äro så orimligt glada åt att få ett barn: det är ju bara en möjlighet till lycka både för dem och det och en lika stor *möjlighet* till sorg och olycka».⁷ Detta kan naturligtvis vara ett uttryck för en krass livssyn, eller helt enkelt bara för en moders sorg och besvikelse.

När Isidor 1896 utnämndes till Danmarks förste Generalkonsul i Sverige, förlades tjänsten till Göteborg, och medan paret Heckscher flyttade till västkuststaden med dottern, installerade sig den då 17-åriga Eli hos sin äldste morbror Ernst i Uppsala för att studera historia och nationalekonomi vid universitetet. Det är vid denna tidpunkt som korrespondensen mellan moder och son tar fart och som sedan eskalerade till ett intensivt intellektuellt och känslomässigt utbyte. Eli, som för den här artikeln är den mest intressanta av barnen, hade under sin barndom ett nära förhållande till båda föräldrarna, men framför allt till modern. De brev han skrev till fadern under sin tid i Uppsala behandlade främst nationalekonomi och till viss del historia, medan breven till Rosa vittnar om hans svaga fysik, dåliga självförtroende, samt återkommande diskussioner om de ämnen som fördes på tal av framför allt Rosa: internationell och nationell politik, litteratur och Rosas dagliga sysslor. Eli blev en ventil för modern, en

möjlighet att diskutera de intressen hon inte kunde diskutera med sin man eller vännerna, och hon skriver i ett av sina brev till sonen: »särskildt du har många fler förutsättningar att förstå mig och känna på samma sätt som jag, ... 'vi är av ett blod ...'»,⁸ Elis studier gick i faderns fotspår och han har för eftervärlden blivit erkänd som en av de mer betydelsefulla ekonomerna och ekonomihistorikerna, bland annat för den så kallade Heckscher-Ohllin-modellen.

Brev som källmaterial

För att begränsa brevskörden – Rosa skrev i genomsnitt varannan dag till sonen (ibland var det två brev per dag, ibland gick det tre dagar emellan) – har jag valt att endast diskutera åren mellan 1896-1900, år då paret Heckscher levde i Göteborg och Eli studerade i Uppsala. Jag har huvudsakligen läst Rosas brev till Eli, men också hans svar för att därigenom få bekräftelse på och förtydligande av hennes åsikter (också Eli var en flitig brevskrivare, om än inte lika flitig som modern). Utöver detta har jag dessutom läst en del brev till och från parets goda vänner.

Även om brev är en fantastisk empirisk källa, innebär det dock inte att de är en helt oproblematiserad sådan. För det första krävs det en öppenhet inför texten och dess nyanser, men också en lyhördhet inför det som *inte* sägs, att kunna 'läsa mellan raderna'. Om man ser brev som *dialogiska texter*, det vill säga som texter som skrivs för en publik, innebär det att breven innehåller ett visst mått av offentlig självbiografi men också det privata självmedvetna. Den karaktär som utkristalliserar sig ur texterna är tidlös och kan antingen 'fyllas ut' och få kropp genom att den får framträda, eller skapas genom att samtida händelser och mänskliga interaktioner kräver ett visst agerande och beteendetryck från personen ifråga. Sett i ljuset av detta blir Rosa Heckschers brev till sonen ett pågående samtal i vilket identiteten delvis kan skapas, som om den skapats i internation med en annan människa.⁹

Ytterligare en aspekt av brev som källmaterial är vilket som var dess ursprungliga syfte: mot slutet av 1800-talet förekom det fortfarande, om än i mindre utsträckning, att brev skrevs för att läsas upp för många. Vissa av de brev som Rosa skrev var också tydligt av denna typ, men de som var ämnade för hennes son uppvisar det största förtroende, och skiljde sig därmed avsevärt från de förstnämnda med

tanke på innehåll och känsla; dessa brev vittnar om Rosas innersta tankar och känslor, hennes politiska och vetenskapliga intresse men också om hennes mörka sida. Upprepade gånger skriver hon i sina brev till sonen att han inte får berätta något för Isidor, av den enkla anledningen att hon inte trodde att hennes man skulle förstå hur hon kände. En tredje aspekt av att läsa brev som källmaterial är tiden som gått sedan breven skrevs och jag som läsare tolkar dem. Å ena sidan skulle det kunna tolkas som att ju längre läsaren kommer från brevskrivarens kontext desto svårare är det för läsaren att faktiskt förstå brevens innehåll. Å andra sidan anser filosofen Paul Ricoeur att tiden som gått sedan breven skrevs istället ger läsaren en djupare förståelse för brevens innehåll genom att den har en bredare historisk förståelse. Tidsklyftan som uppstår är snarare en förutsättning än ett problem för tolkning av breven.¹⁰

Familjen Heckscher

Rosas förhållande till Isidor

Allting tyder på att Rosa och Isidor hade ett kärleksfullt äktenskap. Även om Rosa inte trodde på den moderna kärleken, vilken var »det mäst avvita [absurda] man [kunde] tänka sig näst efter teosofi», och som bara var en modesak, verkade de ändå hysa en trogen kärlek för varandra, där saknaden var stor när de inte befann sig vid varandras sida.¹¹ Trots det kan läsaren ibland uttyda vissa drag hos Isidor som Rosa hade svårare att förta. För det första tyckte hon att Isidor var alldeles för tillbakadragen och tveksam i sitt arbetssökande, vilket mer än en gång ledde till att hon försökte gå bakom ryggen på honom och fråga hans nära vänner, framför allt Marcus Rubin i Köpenhamn, om de kunde hjälpa honom. Naturligtvis var hon medveten om hur pinsamt Isidor skulle tycka att detta var om han fick reda på det och därför var hon också noga med att varken Marcus eller Eli skulle berätta något för honom. Ibland gick hon till och med så långt att hon planerade intriger för att få makens konkurrenter att söka andra tjänster så att deras blev lediga för Isidor att söka. Dessa väl genomtänkta intriger innebar såväl danska som svenska pressens inblandning, och anonyma brev som skulle skickas till de inblandade personerna. Dessa intriger genomfördes aldrig, utan stannade som planer vilka Eli bestämt avfärdade som absurda och omöjliga att genomföra. Inte desto mindre roade det Rosa oerhört att planera

dem, även om hon själv också förstod det omöjliga: »det går med [idén] som med så många andra idéer, den som har den saknar mod att föra ut den i verklighetens värld», och hon bestämde sig för att begrava »den planen på den stora kyrkogård, där jag har så många förut».¹²

Rosa höll sig alltid mycket lojal mot Isidor. Trots att hon fann honom otroligt gnällig och missbelåten med det mesta, försökte hon ändå se det positiva i hans agerande och stöttade honom även i det: »får man tro filosoferna eller snarare sociologerna, så är det ju just drivkraften med hvilken man kommer fram, att man är missnöjd [...] med det man har», och skyllde istället hans gnällighet på en förkylning eller nervositet över att den danska regeringen inte skulle vara nöjd med hans arbete.¹³ Och när Isidor fattade beslut att hjälpa folk i nöd, beslut som Rosa ofta reserverade sig för – det kunde röra sig om allt från att betala en ung mans utbildning till att hjälpa en änka i ekonomiska bekymmer – uttryckte hon bara sitt missnöje till Eli: »Jag för min del tycker att det nästan var för liberalt [...], men tala emot det gör jag förstås int,» medan hon i andra sammanhang helt och hållet kunde hålla med Isidor om att det var viktigt att hjälpa de som hade det sämre utan att *vara* sämre.¹⁴ Något jag tolkar som att det för henne snarare handlade om *hennes* attityd till den som behövde hjälp, än till själva hjälpanDET. Däremot, när det kom till att ha en diskussionspartner, föll Isidor kort:

Far är i alla avseenden en så klok och förståndig man, så att man kan ha både glädje och nytta att tala med honom, men det finns punkter, i hvilka vi aldeles äro som två parallella linjer, vi råkas aldrig. Vi äro som två människor som tala ett för den andre obegripligt språk¹⁵

I sin roll som hustru gick Rosa helt upp i de sysslor som förväntades av en borgerlig kvinna; hushållet var hennes område, där hon styrde helt över Isidors huvud, och där han inte heller förväntades ha någon större talan. Men Rosa gick också steget längre; trots att hushållet hade jungfru, skurade hon själv trappor och golv, och hennes krav på jungfrun var så höga att det var mycket få av dem som passerade genom det Heckscherska hushållet under 1800-talets sista år som verkligen kunde leva upp till de krav som Rosa ställde på dem.

Rosas förhållande till barnen

De sjukdomssymtom som dottern Agnes hade innan hon dog – huvudvärk, illamående och yrsel – låg antagligen som grund för den oro hon konstant kände för framför allt Elis hälsa. Inte minst sedan han i Uppsala började lida av svår huvudvärk och yrsel. Ella hade året innan också hon visat tecken på huvudvärk och fysisk svaghet, något som dock visade sig vara polyper i öronen, av vilka resultatet blev en kronisk dövhet på ena örat. Däremot skulle det visa sig att Elis huvudvärk var svårare; under 1899 genomgick han några allvarliga operationer för att tömma skallbasen på vätska, vilket föranledde att Rosa under en period var bosatt i Uppsala och däremellan pendlade mellan Göteborg och Stockholm/Uppsala, för att personligen sköta om honom. Att oron för Elis hälsa var större än för Ellas när hon led av huvudvärk, visar inte bara på ett större uttryck av kärlek till honom; lika mycket som Rosa litade på att Eli aldrig skulle vara ett besvär för eller orsak till föräldrarnas sorg, lika mycket litade hon på att Ella skulle bli, åtminstone Rosas egen, besvikelse. Eli var Rosas »största glädje i världen», och utan honom vore »livet en ökenvandring utan skugga och vederkvickelse». Det spelade ingen roll vad Eli än bestämde sig för att göra, Rosa ansåg honom fullt förmögen att veta vad som var bäst.¹⁶

Hennes kärlek för Ella kunde aldrig jämföras med den hon hyste för Eli: »Jag vill så gärna tycka lika mycket om henne som dig, och jag gör ju det på sätt och vis, men man blir så lätt främmande för den som aldrig ger en annat än de ytre konturerna av sitt liv». Vid ett flertal tillfällen uttalade Rosa ett kärleksfullt förakt för Ellas svagare sidor, och dottern framstod för henne som ointelligent, självgod och utan framtid: »Ofta undrar jag om Ella själv är och söker sitt umgänge bland de mäst ointelligenta, eller om det uppväxande kvinliga släktet över huvud taget är så utan alt sinne för läsning. Jag tror nästan att det senare skulle göra mig mer ondt än det förra». ¹⁸ Rosa förstod sig helt enkelt inte på Ellas slutna sätt och hon ansåg att det var viktigt att hon fick en ordentlig utbildning eftersom hon misstänkte att dottern aldrig skulle gifta sig, något som även oroade Rosa eftersom hon insåg att hon därmed skulle behöva leva och arbeta tillsammans med dottern resten av livet. Rosa försökte därför påverka Ellas inriktning på utbildning, men ansåg samtidigt att hon själv måste få välja eftersom hon som moder förstod »att inte behandla vuxna människor som småbarn». ¹⁹

Rosas sociala identitet

Initialt verkar det som om paret Heckscher såg flytten till Göteborg, trots den klassmässiga befordringen, som ett steg neråt på den sociala skalan. Rosa hade inte en positiv syn på staden från början utan såg den som lantlig och tråkig, och Isidor skriver i ett brev till sin vän i Köpenhamn: »Stockholm savne vi dog dagligt, og Göteborg er en daarlig Erstatning for en Hovedstat med sa mange fortrafflige Egenskaber. Her er dødt, trist og højst provinsielt».²⁰ Rosa och hennes man bodde i en våning på Kungsportsavenyn 21, det vill säga på en av de mer fashionabla gatorna och i det område där de mer ståndsmässiga judarna bodde. Men trots att Rosa inte var förtjust över den slitna våningen, med det trånga köket och de dragiga fönstren, bodde de ändå kvar på samma plats tills de flyttade tillbaka till Stockholm 1900.²¹

Naturligtvis var ensamheten störst i början, men Rosa verkar ändå ha haft en mer positiv syn på situationen än Isidor; medan Isidor gnällde kunde Rosa tycka att de hade all skyldighet att vara nöjda: »jag säger honom hvar dag, att det är vår ovillkorliga skyldighet att vara det,» eftersom de hade »kommit på den solbelysta sidan av livet».²² Rosa vägde alltså Stockholms sociala liv mot den ekonomiska fördelen den nya tjänsten i Göteborg fört med sig. Efter en tid etablerade de dock ett socialt liv med en given umgängeskrets – den judiska medel- och överklassen. Mellan raderna kan man dock förstå att Rosas nya roll som *generalkonsulinna* gav henne lite av etiska problem. Parets inträde i den göteborgska societeten var naturlig med tanke på Isidors position som generalkonsul. Rent klassmässigt var det ett steg uppåt, där Rosa helt plötsligt fick umgås med finare människor: å ena sidan fann hon detta, till sin egen förvåning som det verkade, inledningsvis lite exalterande eftersom hon var tvungen att skaffa sig en ny garderob med finare klänningar för finare middagar. Men snart förvandlades förtjusning till förakt för att det enda hon gjorde som göteborgsfru var att prova klänningar. Å andra sidan hade hon inget till övers för titlar och de som använde dem: »Folk som begagnar sin titel eller stånd som skylt har jag alltid funnit behöft den för att förgylla upp sina Colibradoska förhållanden».²³ Dessutom gjorde Rosa en poäng av att om någon hade ett exklusivt hem, hade de också med största sannolikhet ett tråkigt liv, och själv höll hon sig helst borta från finare tillställningar eftersom hon där ofta kände det som om hon *agerade spektakel*.

Rosas och Isidors närmsta umgänge var familjen Vilhelm Henriques och Otto Mannheimer, två av Göteborgs finare judiska familjer, vilka också blev parets närmsta vänner. Rosa beskriver dem som mycket älskvärda och opretentiösa, men alltför rika för deras mått. Genom dessa två familjer kom paret att lära känna andra judiska göteborgsprofiler: herr Fürstenberg, professorerna Cederschiöld, Vising, Warburg och Stavenow, doktorerna Bååth, Stuxberg och Wählin, Ernst Magnus, herr Levisson, och doktor Wulff – alla med fruar. Rosa var en kvinna som satte stort värde på sin egen intelligens, och såg sig ofta som bättre än sina kvinnliga bekanta även om hon också kunde komma sig för att kritisera de manliga bekanta. Återkommande skrev hon till sin son att hon fann kvinnorna ointelligenta och hemska att umgås med, och en annars så trevlig kväll hemma hos vännerna Henriques' eller Mannheimers' kunde förvandlas till en mardröm för Rosa: »[efter middagen] satt jag inmurad i en soffa och var tvungen att tala med fruarna hela tiden, och Gud sig förbarme så tråkiga de var!».²⁴ Ett år tidigare skrev hon förtvivalt:

Man kan svåriligen finna något mera till både huvud och hjärta futtigt [...] Bra roligt vore att här få råka någon mänska (kvinlig) på hvilket mitt omdöme inte slog in. Hvar gång jag råkar någon [kvinna], kommer jag till det resultatet, att ensamheten ändå är bäst fast något enformig²⁵

Göteborgsfruarnas utbildning hade enligt Rosa blivit helt bortkastad, och hon undrade många gånger om nästa generation kvinnor skulle bli lika tom och innehållslös som hennes. Naturligtvis träffade Rosa också kvinnor som hon fann trevliga, men dessa var snarare 'rara och behagliga' än intelligenta. Egentligen betydde vänskap väldigt mycket för Rosa, men inte till vilket pris som helst: »Man kan ju fördra folk och deras oarter, men sympatisera med dem kan man inte tvinga sig till, och där då väl, ty då sänkte man sig i det avseendet till deras nivå, och det skall man inte». ²⁶

Rosas religiösa identitet

Judendomen som religiöst bruk

Det kan redan på förhand sägas att religion och judendom inte var något som Rosa direkt diskuterade i sina brev till sonen. Anledningen till detta kan naturligtvis bero på att Eli med största sannolikhet viss-

te precis hur Rosa förhöll sig till judendomen, vilket innebar att det inte heller dryftades, men det kan också vara så att Rosa inte *ville* tala om det. Däremot framträder ett mönster mellan raderna. Hennes privata förhållande till judendomen och dess offentliga företrädare var inte direkt positivt; för henne var rabbiner, i negativ betydelse, inga vanliga människor: »Prester tycker jag inte om, judiska då als inte, och den här [nye rabbinen] i all synnerhet tilltalar mig föga».²⁷ Vid de tillfällen då hon nämner synagogan handlar det om en särskiljande metafor – kvinnor och män skiljs åt på middagar »värre än i synagogan».²⁸ Vid Jom Kippur, en av årets heligaste dagar, deltog dottern Ella och Isidor vid gudstjänsten

[...] men jag som vanligt als inte. Emellertid får jag säga att förlusten för mig inte måtte varit stor att döma efter de scener som far gav vid bordet där han härmade dr W., att gå i kyrkan på sådana villkor tycker jag kan vara skäligen onödigt, för att inte säga värre²⁹

Citatet gör inte bara klart att Rosa inte hade vana av att gå i synagogan, men också att de i hemmet kunde göra narr av gudstjänsten. Det nämns aldrig ett ord om att Isidor misstuckte att Rosa inte deltog i den judiska församlingens aktiviteter, inte heller om någon av parets bekanta gjorde det. Tydligt är dock att för Rosa handlade den religiöst offentliga judiska aktiviteten om att den skulle ge individen något, att bara delta utan att den gav något var opassande. Dock är det troligt att det vanligaste var att även de icke-troende judarna åtminstone deltog i de stora högtidernas gudstjänster.³⁰ Rosas resone-mang blir än mer intressant när man betänker att man i sociologiska undersökningar, framför allt amerikanska, betonar synagogans betydelse för såväl religiös som kulturell identitet eftersom man i den utför såväl religiösa som socialt kulturella handlingar.³¹

I sina brev påminner Rosa upprepande Eli om *när* högtiderna är, vilket bör tolkas som att Eli inte själv aktivt deltog i de religiösa händelserna, eller att Rosa tog för givet att han inte gjorde det. Trots Rosas egna religiösa ståndpunkt var bägge barnen konfirmerade – Eli sedan tidigare och Ella läste för doktor Wulff under sitt boende i Göteborg – men det innebar inte att Rosa kände sig komfortabel med det. Till Eli skriver hon: »du hade intet och påstod aldrig att du hade något behov av att höra dr Klein, men å andra sidan behövde jag inte därvidlag frukta några fåfångans motiv». För fåfänga var just det som hon beskyllde sin dotter för när hon sa att hon ville gå

och läsa för rabbinen: »Ser du, jag har alltid trott att fåfången i en av sina många former varit den innersta om också inte för henne själv medvetna orsaken till att hon nödvändigt ville gå och läsa», men samtidigt var Rosa medveten om att Ella kanske inte ville sticka ut i mängden som icke-konfirmerad. Isidor försökte också övertala Rosa om att gå med på Ellas läsning, men »hans skäl kunde jag rent ut sagt inte böja mig för, de var mig i en sådan sak alt för opportunistiska». Trots fortsatt misstro, och trots att Rosa inte riktigt kunde förlika sig med tanken på att Ella skulle konfirmera sig, fick hon ändå ge vika för det faktum att dottern verkligen ville.³² Brevet visar tydligt hur Rosa förhåller sig till såväl barn, make som religion. För det första kan sägas att det var Rosa, i rollen som mor, som hade ansvaret för barnens religiösa uppfostran. Vidare kan betonas att hon praktiskt taget bad sin son om ursäkt för att han var tvungen att genomgå det som konfirmationen innebar – det vill säga han var troligen inte alls troende då vilket också skulle visa sig senare då han ofta hamnade i polemik med bland annat Hugo Valentin. Rosa kopplar dessutom ihop sin dotters fåfånga med hennes önskan att bli konfirmerad. Avslutningsvis kan sägas att Isidor verkade tycka att det var viktigt med barnens konfirmation, men att han skall ha varit 'opportunistisk', vilket troligen pekar på att han antingen var starkt judisk eller att han ansåg att det var viktigt med en judisk yttre fasad. Däremot har jag inte återfunnit att Rosa skall ha känt någon som helst oro för vad omgivningen skulle säga.

Men Rosas ambivalenta syn på den religiösa judendomen behöver inte innebära att hon inte firade de stora högtiderna med glädje. För henne handlade dessa om familjemiddagar då alla nära och kära, som kunde komma, deltog i en stor och festlig måltid. Detta gällde påsken, men också julen. Julen var en kristen helg som många judar med lätthet kunde anpassa till sin kultur, och som dessutom på ett märkbart sätt gjorde dem till en del av samhället. Detsamma gällde den svenska fettisdagen, på vilken Rosa med familj visserligen åt semlor med välbehag, men verkar även ha ätit semlor *varje* tisdag fram till påsk. Huruvida de ur judisk synpunkt så viktiga reglerna för hur mat skall hanteras och tillagas verkligen efterlevdes i praktiken, annat än hos de mer ortodoxa judarna, är svårt att säga. Däremot menar Eva Helen Ulvros att det var ganska vanligt att etablerade judar åt *oren mat*.³³ Detta gäller naturligtvis även Rosa och hennes familj. Maten nämns återkommande i breven till sonen, det var ju »livets viktigaste fråga»,³⁴ och för det mesta nämns festmaten som var

ostron, smörgåsbord, grönsoppa, kyckling, kronärtskockor, omelett på kalvbräns och gåsleverpastej. Till efterrätt serverades färsk frukt eller äppelkaka med vaniljsås, och allt svaldes ner med champagne, rödvin, portvin, konjak, punsch, sherry och kaffe. Mat som tyder på klasstillhörighet snarare än judisk tillhörighet, och endast vid ett tillfälle har jag kunnat urskilja något som kan tolkas som judisk mat; där serverades *tscholentbringa*, det vill säga en judisk lammrätt. Bara vid denna uppräknings kan ett flertal exempel på att familjen bröt koscherreglerna nämnas: juden som följer matreglerna får inte äta havsdjur som inte har både fjäll och fenor, vilket innebär att ostronen var fel; detsamma innebär vaniljsåsen som serverades till dessert att mjölk inmundigas i anslutning till kött, där egentligen minst tre timmar skulle ha löpt emellan. Trots detta kan ju maten fortfarande i huvudsak ha varit behandlad enligt koscher, eller så kan familjen också medvetet ha brutit mot reglerna utan att för den skull ansett sig vara mindre judiska.

Rosas syn på judarna och förhållandet till kristendomen

Rosas syn på judar i allmänhet verkar inte alltid ha varit så upplyftande. Hon hade mycket roligt åt Ellas »föreställningar om att jurister brukar gå med påsen på ryggen på gatan»,³⁵ en föreställning som till viss del bekräftar den schablonbild av judar som kunde återfinnas i den svenska skämtpressen; framför allt handlade det om att judar såg egendomliga ut. Rosa berättade om Ellas föreställningar för Isidor i tron om att han också skulle se det roliga i det – det gjorde han inte. Rosa fann också att judiska flickor var högljudda, pratsamma och ointresserade av allt, medan pojkarna inte direkt var »några mönster av dygd och goda seder». Vid denna tid var det vanligt att judar skämtade om andra judar genom bekräfta samhällets bild av sin egen grupp, för att därigenom placera sig själv utanför. Resultatet därav kunde lätt bli det judiska självhat som framför allt Robert Wolkoff talar om.³⁷ Men trots denna lite skämtsamma syn på sin judiska omgivning, söker Rosa ändå försvara dem när det talas illa om dem av andra; framför allt berör detta de danska judarna vilka fick utstå anti-semitism under 1800-talets sista år vilket Rosa inte kunde förstå: »om man får tro [Marcus] Rubin att det finns en aldeles ovanlig mängd duktiga, fina och hederliga judar f.n. i Kbn». Det kan tolkas som dels ett försvar av den egna gruppen, det vill säga Rosa såg sig som tillhörande det judiska kollektivet, och dels som ett försvar

för en grupp som inte kunde försvara sig – det vill säga Rosa såg sig inte som en del av kollektivet utan som filantrop.

Oavsett den grad av judiskhet som Rosa kände, var det kristna samhället och dess umgänge viktigt för henne. Hon umgicks nästintill endast med judar, men när sonen skulle placeras i ett hem utanför hennes eget valde hon en av sina systrars därför att det var »alvarligt utan gudsnådighet», och hade framför allt en kristen umgängeskrets: »Man lever ju ändå i ett kristet samhälle, och således är det viktigt att man förstår pluralitetens uppfattning och sätt att vara».³⁹ Denna pluralitet, denna dubbla identitet, var viktig för de judar som ville anpassa sig till det svenska samhället. Rosa var också mycket intresserad av kristendomen som religion och av Martin Luther som person, och var intresserad av att få en så opartisk bild av honom som möjligt eftersom hon menade att han alltid framställdes som en sämre människa i de artiklar hon läst, men i allmänhet beundrades av folk. Av detta drog hon slutsatsen att både »Luther och reformationen [...] ha blivit tydligt överskattade, han därför att han visst i själva verket var en grov och brutal natur, och reformationen för att den bara 'bytt bort en lögn mot en annan, en mänsko-påve mot en pappers-påve'».⁴⁰ Om Rosas önskan att se Luther i ett ljus beror på att det var en del av kristendomen – hon ville förstå varför de svenska kristna tyckte om honom – eller om det bara låg ett gediget intresse bakom förtäljer inte breven. Kanske ville hon verkligen veta så mycket som möjligt om en person innan hon fördömde eller beundrade honom. En tanke som bekräftas av andra brev, där andra stora män diskuterats – dock återfinns inte tendensen för de vanliga människorna i hennes omgivning som ofta bedömdes utifrån en sammankomst.

Rosas emancipatoriska identitet

Filantropi

»Jag vet också med mig själv att skulle någon gång hända att jag bleve melankolisk, n.b. så melankolisk att det överginge till sinnessjukdom, vore säkert fysiskt arbete den enda räddningen».⁴¹ Citatet uttrycker tydligt den bild av Rosa som arbetsmyra, som jag fått genom läsningen av hennes brev. Hon var visserligen lärarinna, men utövade yrket endast sporadiskt i hemmet (och så vitt jag vet aldrig efter att hon kunde titulera sig generalkonsulinna) och för henne fanns ingen annan möjlighet till arbete än att verka för filantropi.

Fattigdomen var stor i Göteborg, och den filantropiska fattigvården blev under 1800-talet ett sätt för den svenska staten att få bukt med den, men också en möjlighet för den borgerliga kvinnan att minska gränsen mellan den privata och den offentliga sfären. En frontfigur i detta arbete var kyrkan, och därmed blev också kopplingen till kristendomen och den kristna barmhärtigheten en drivfaktor för de föreningar som bedrev filantropin genom ett personligt engagemang från det övre samhällsskiktet.⁴² För Rosa var det de fattiga barnen som låg henne närmast hjärtat, och hon startade efter en tid en matinrättning för barn i Göteborg. Vid denna tid fanns det redan en fungerande fattigvård för barn i Göteborg: Föreningen till anordnande af Barnbespisning och Skollovskolonier (FaBS), skulle enligt stadgarna anordna bespisning för de fattiga skolbarnen under vintermånaderna och skollovskolonier under somrarna. Medlemmar kom från alla samhällsskikt, men styrelsen bestod av den sociala eliten. Drygt 1400 barn i Göteborg fick hjälp av dem, men lika många till behövde den.⁴³ Inledningsvis tog Rosa också kontakt med föreningen, men ångrade sig snart:

Igår var jag uppe och talade med fru Leman men fann till min ledsnad att hon är en riktigt 'välgörande fru', sådana som alltid varit min fasa, med komittér, utskott och fan och hans mor. Så att jag vet rakt inte om jag vill sticka min hand i det getingboet⁴⁴

Rosa verkade ha känt ett starkt förakt för dessa *välgörande kvinnor*; Rosa ville hjälpa till därför att hon ansåg att folk som var mätta hade en större möjlighet att klara sig på egen hand, inte för att det låg i tiden. Därför ansåg hon inte heller att hon hade behov av förening eller förordningar – enligt Rosa innebar dessa alltför många engagerade personer som kunde vara i vägen för varandra. Dessutom ansåg hon att många av dessa hjälpande kvinnor var »så onaturligt opraktiska och okunniga om de enklaste saker», och därför, menade hon, såg de fattiga barnens framtid mörk ut.⁴⁵ Om man tar en titt i föreningens medlemsmatriklar ser man snart att troligen större delen av Göteborgs medelklassmedborgare var betalande medlemmar – det var troligen något man socialt skulle ta ansvar för – och att detta också gällde den judiska medelklassen med ett fåtal undantag som satt i styrelsen. Här väljer då Rosa att gå sin egen väg. I en personlig ansökan till folkskolestyrelsen, bad hon om tillstånd att få öppna en matinrättning för de fattiga folkskolbarnen i det nybyggda skolhuset vid Oskar Fredriks kyrka. Dock ville inte styrelsen godkänna detta

utan att först tillfråga FaBS, vilken ställde sig ganska frågande till att Rosa ville ge barnen två rätter och alldeles för bra mat, vilket bara skulle skämma bort dem. Men trots skepticism gav de ändå henne sitt tillstånd – man kan tänka att behovet var så stort att de inte kunde neka en måhända egensinnig filantrop, men också en som inte bad om bidrag för det, att hjälpa de fattiga barnen.⁴⁶

Rosas brev är fyllda av information om förberedelser, motspänniga myndighetspersoner, svårigheten med att finna bra personal och att få grosshandlarna i staden att bidra med livsmedel, eller åtminstone ge henne ett bra pris på det. Den ekonomiska aspekten ville hon lösa på egen hand – kanske för att hon inte ville vara en del av nätverket – och hon fick också stöd från sin man som menade att eftersom han inte betalade skatt i Sverige så fick Göteborgs stad bara tillbaks det som han annars skulle ha betalat dem. Mellan nio på förmiddagen och tre på eftermiddagen, åtminstone varannan dag, befann hon sig på matinrättningen som därmed fyllde hennes dagar. Hon var mycket engagerad och mycket glad för att hon hade den eftersom hårt arbete för henne var bästa lisan, och hon skrev ofta till sonen att hon kände stor tillfredsställelse när hon kunde servera barnen något speciellt som semlor eller avslutningstårta, och sorg när hon var tvungen att skicka hem dem fastän de inte ville eftersom de skulle frysa hemma. Men samtidigt var hon helt övertygad om att det var *hon* som led mest när skolan stängde för terminen:

Det är bra godt att ha något som uppehåller illusionen hos en, att man gör någon nytta, de övriga ... månaderna av året har man bara det medvetandet att man går i vägen och inte kunde göra folk någon större tjänst än om man vore borta⁴⁷

Det var viktigt för Rosa att fylla en funktion. Men det var också viktigt att kunna hjälpa barnen, och när återflytten till Stockholm närmar sig pinades hon av insikten att Isidors framtida lön inte skulle räcka för att ge till andra: »Känslan av att vara en ohygglig egoist, som nu också kan förfölja mig som en mara, skulle mångdubblas, och de är svårt, svårare än du föreställer dig».⁴⁸

Litteratur och vetenskap

Breven visar också att Rosa diskuterade mycket med sin son när de träffades. Dessa diskussioner fortsatte sen helt enkelt i breven. Rosa var mycket intresserad av biografier, men kritiserade för det mesta författarna: de kunde ha en bristande förståelse för personen och

dens samtid, någon kunde vara alltför »presterlig och i saknad av poetisk uppfattning».⁴⁹ Framför allt visade hon sitt förakt för Georg Brandes och August Strindberg: Brandes var själv jude och vurmade starkt för en judisk stat även om detta inte nödvändigtvis måste ha varit en orsak för Rosa att förakta honom. Strindberg däremot, »är utan tvivel den ytligaste mänska som någonsin skrivit, skriver eller skall skriva, det visar en bra låg kulturståndpunkt hos bildadt folk att hålla till godo med sådant dravel».⁵⁰ Några av de verk som nämndes var Georg Brandes biografi över Julius Lange, Albert Lysanders biografi *C.J.L. Almqvist*, och Albert Schacks *En efterskrift om Henrik Ibsens Digtning*. Hon menade att Hippolyte Taines biografi *Napoleon Bonaparte* visserligen var skarpsinnigt skriven, men precis som alla franska böcker hade den »det där obehagligt spirituella som jag inte kan tåla».⁵¹ Rosa läste också judisk litteratur, men främst för att se om det var något för Isidor – åtminstone var det så hon uttryckte sig. I motsats till Isidor, delade Rosa Elis stora intresse för historia, men också här kritiserade hon mycket och gärna författarna, och precis som tidigare handlade kritiken om brist på insikt och kontext. Däremot fascinerades hon av litteratur som lärde henne något nytt, och det är återkommande att hon hade lättare för att acceptera dessa verk utan större kritik.

Isidor skrev själv ekonomiskt vetenskapliga verk och artiklar, vilka Rosa ofta fann högst intressanta, även om hon ibland fann att han lade in för mycket av sig själv i recensioner av andras verk, eller att han helt enkelt blev för långrandig. Det var för det mesta Rosa som korrekturläste eller räknade igenom matematiken innan hon renskrev dem – framför allt de som skrevs på tyska. Detta måste också ha inneburit att hon besatt en stor kunskap inom ekonomi. Vid två tillfällen nämner hon dessutom med darrande penna att hon investerat i aktier och att de fallit väl ut. Men Isidor ville inte spekulera, och eftersom det var han som skötte parets ekonomi så fick hon inte fortsätta med det – hon ifrågasatte inte heller hans beslut. Det var också nu som Rosa själv började intressera sig för att skriva artiklar och översätta engelska och tyska ekonomiska verk. Men det verkar som om modet fattades henne. Hon började trevande med att skriva arga repliker, vilka alltid först skickades till Eli för genomläsning, och i förlängningen också refuserades av honom. De hade troligen en bitisk ton, och hon ifrågasatte heller aldrig hans veto. Emellertid publicerade hon så småningom artiklar/insändare, och hon översatte också vetenskapliga verk av vilka kan nämnas R. Liefmanns *Kartel-*

ler och truster (1913) och Harald Høffings *Ledande tankar under det 19:e århundradet* (1921) som beskriver 1800-talets ledande tankar om vetenskap och religion.

Politik

I paret Heckschers hem lästes dagligen *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (GHT), *Svenska Dagbladet*, *Göteborgsposten*, samt de nordiska dagstidningarna *Kjøbenhavnske Danske Post Tidender* sedermera *Berlingske Tidende*, *Norges Handels- og Sjøfartstidene* samt *Politiken*. Tidskrifter som också lästes var *Svensk Historisk Tidskrift* – de norska och finska läste hon oftast på biblioteket – *Ekonomisk Tidskrift* och *Tilskueren*. Rosas engagemang i de dagliga politiska händelserna var stort, och socialpolitisk litteratur kunde hon läsa som tidsfördriv (exempelvis Albert Schäffles *Die Quintessenz des Socialismus*), men att kvinnor skulle tycka om politik, eller till och med öppet uttala sin åsikt var inget som generellt sett ansågs naturligt – inte heller för Rosa. Hon kunde utan tvekan kritisera kvinnor som blivit ironiserade i pressen för att ha talat offentligt, och inte heller så erkänt duktiga talar som Ellen Key gick säker – trots det ska hon själv ha ansetts vara en god talare. Sveriges politiker fick ofta och mycket kritik: Harald Hjärne var enligt Rosa en politisk pratmakare och kappvändare. Framför allt vände hon sig mot att han som uppskattad föreläsare vid Uppsala universitet kunde utnyttja sin maktposition till att föra fram sina åsikter. I övrigt var det politikernas politiska motiv hon ifrågasatte; hon anklagade dem för att bara hjälpa dem som kunde vara framtida väljare, men hade det rört sig om ett »svältande och frysande proletariat» som sömmerskorna, hade de inte beblandat sig. Samma kritik gavs till samhället; att bara skriva på en opinionsyttring förpliktade inte till något, det krävdes alltså mer än en namnteckning för att förändra orättvisor.⁵² Beträffande rösträtten, var hon först negativ inställd. Hon kunde inte se varför det skulle ske en förändring, eftersom det för henne handlade om att den som hade rösträtt också skulle vara kapabel till att förstå politiken. Den kvinnliga rösträtten diskuterade hon inte förrän först senare, vid 1900-talets början, då hon ansåg att om kvinnan nödvändigt måste ha rösträtten bör också hon vara förmögen att förstå politiken.⁵³ Hennes allmänna åsikt om politik verkar ha varit att man inte skulle diskutera den om man inte förstod den (*hon* förstod den naturligtvis).

Rosas politiska ställning är inte så lätt att placera. Hon var mycket

positiv till den socialistiska politiken och diskuterade gärna tanke-sätten och demokrati. Beträffande klassfråga var hon mycket liberal vilket även Eli uppmärksammade. Trots det kunde Eli ändå anse henne vara konservativ, och så även hon själv, men hon tyckte att det var bättre att politiken lutade åt vänster än att den var alltför konservativ. Hon var mycket intresserad av de nationalekonomiska förändringar som socialdemokraterna ville genomföra, även om hon oftast var kritisk till resultatet. Hennes socialdemokratiska intresse framhålls också av det faktum att hon översatte kultursociologen Thorstein Veblens *The Theory of the Leisure Class* (1899), ett verk som kritiskt beskriver Englands och Amerikas överklass. Rosa menar i sitt *företal* att »[boken] är en varningssignal för dem som hör till överklassen, en varning som inte bör få förklunga ohörd», och där hon även betonar sin sociala syn på den svenska överklassens *iögonfallande konsumtion* vilken får de fattiga att känna sig ännu fattigare.⁵⁴ Den kritik, och ambivalenta syn, som Rosa ofta hade på sitt judiska överklassumgänge och på sig själv som *generalkonsulinna*, tycker jag tydligt återspeglas i detta citat.

Hennes syn på barn stred ibland emot den allmänna synen; när det vid sekelskiftet diskuterades i social politiken om man skulle förbjuda barnarbete kunde Rosa inte längre vara tyst. I några artiklar till *GHT* skrev hon om hur barnet måste få lov att arbeta för att få det egenvärde som deras föräldrar inte lyckats ge dem: »ett förbud mot industriellt arbete för barn mellan 10 och 12 år, är att bota 'ondt med sjufaldt värre' ». Rosas mål var, utan att det påverkade barnens skolarbete, att hålla barnen ifrån tiggeriet vilket var »demoraliserande, själs- och kroppsförstörande»,⁵⁵ och hon fördömde vuxnas tendens till att beskydda barnen till myndig ålder eftersom det var mer skadligt för barnens karaktär och utveckling:

[...] ingen vet bättre hvar skon trycker än den som har den på sig, och nog är det otvivelaktigt att fattigfolk betraktar det som en bland många orättfärdigheter som 'de rika' lägger på dem, att barnen förbjudas arbeta⁵⁶

Tidningen menade att hon förde ett vardagsresonemang och hon replikerade med att ifrågasätta deras kompetens till att lösa problemet med barnarbete och hur de vågade förringa hennes tankar. Den här gången gick hennes artiklar inte genom sonens *filter*.

Skandinavismen, ett hett ämne i dagspressen inför sekelskiftet, var något som jag tror att Rosa kunde sympatisera med. Hon var

uppväxt i Sverige, gift med en dansk och spenderade många lediga stunder i Norge. Hennes skräck för Ryssland fick henne att rasa mot såväl bråket mellan Norge och Sverige, som mellan Sverige och Danmark. Samtidigt som hon fann att norrmännen uppträdde dumdrigt, så beklagade hon sig över att allt i Sverige skulle vara så *svenskt* – i motsats till Danmark där folk inte var »chauvinister och urnationella som här». ⁵⁷ Men när danskarna väljer att segla under rysk flagg tappar hon helt tron på att Sverige någonsin skulle kunna lita på Danmark, och trodde därmed att en union var omöjlig. Rosas blick nådde också andra länder: i Grekland fick en högre kultur genomlida ett turkiskt barbariskt förtryck, och hon oroade sig för de ekonomiska och militära bakslag som kriget i Sydafrika skulle innebära för England. Dock sträckte sig hennes empati för den lilla människan inte till Alfred Dreyfus i Frankrike. För henne föreföll det:

[...] som om hela Europas sentimentalitet kommit lös. Herre Gud liksom om det vore den första eller största orättvisa vi upplevat! När en mänska frivilligt ger sig till officer, så vet han naturligtvis att han ställer sig utanför all borgerlig rättvisa, och när till på köpet en jude låter fåfångan förmå en till något sådant som att ge sig i lag med militarismen så äter han sina gärningars frukt, han är rättslös, och det kunde han vetat från början ⁵⁸

Det som upprörde större delen av Sverige, och *GHT* i synnerhet, fann Rosa endast vara en judes eget fel. I hennes ögon fick Dreyfus skylla sig själv, och värre saker hände det finska folket dagligdags. Intressant är att hon vägrade sympatisera med en jude, som dessutom skulle visa sig vara oskyldig, och dessutom var det en *fransk* jude – fransmän hade hon inget övers för. Kanske är det som Robert Wolkoff diskuterar, att det fanns en »i närmaste enhälligt opinion bland judarna själva, att vissa judar, genom olämpligt beteende av olika slag, bidrog till den antisemitiska stämningen». ⁵⁹ För Rosa verkar inte händelsen vara förknippad med nationalism, vilket annars var trenden i samtiden, utan snarare att Dreyfus hade ett ansvar som jude att inte ställa till problem för sig själv och därmed indirekt för andra judar. ⁶⁰

Sammanfattande tanke

Rosa gav ofta uttryck för olika identiteter i breven till sonen Eli under de åren jag undersökt. Att Rosa hade en judisk identitet är oemotsägligt, likaså att hon hade andra identiteter oavhängigt den

judiska, det vill säga den var bara en del av den totala identiteten. Ofta gjorde hon också sina identitetsval genom att ta avstånd från sin motsats. Men samtidigt vill jag påminna om svårigheten med att fastställa en sedan länge avliden persons identitet; begreppet identitet är en abstrakt idé, och att läsa och analysera privata brev för att därigenom uttolka dess identiteter är en subjektiv handling, och min tolkning är endast en möjlig sådan.

Jag har tolkat det som att Rosa definierade en jude utifrån dels ursprung, dels social klass. Den allmänna definitionen⁶¹ av att en jude skulle vara född av en judinna var troligen oemotsagd; för henne var man också jude så länge man inte konverterat, oavsett om man var troende eller ej, och oavsett om man ansåg det själv eller pekades ut som det; inte heller tillhörde judarna för henne en egen nation eller ras, utan var en grupp med samma kulturella historia. Den definition som Eskil Olán gjorde i början av 1900-talets definierade judar enligt ursprungsland,⁶² medan Rosa istället antagligen definierade dem enligt social och ekonomisk klass; de assimilerade tyska och spanska judarna hade oftast byggt upp en större ekonomisk förmögenhet och var dessutom välutbildade, medan östjudarna ännu bara i liten skala hade blivit större grosshandlare. Rosa nämner också vid några enstaka tillfällen att hon vägrade umgås med eller handla av några handlare, något som kan tolkas som att dessa var östjudar. Vid ekonomi-historiska institutionen vid Stockholms universitet sker just nu ett projekt som behandlar kopplingen mellan de svenska judarnas ekonomi och identitet. Rita Bredefeldt menar bland annat att det svenska samhällets syn på judarna till viss del har påverkats av ekonomiska faktorer, en syn som därmed också påverkar den judiska gruppens självsyn.⁶³ Detta pekar också inte bara på den dubbla identitet,⁶⁴ i detta fall att den svenska judinnan skulle förhålla sig till den judiska gruppen och till det svenska samhället, utan även en tredje aspekt; denna tredje aspekt innebar att hon, utöver de två tidigare nämnda, också skulle förhålla sig inom den judiska gruppen men utifrån ett klassperspektiv – tolkat utifrån Rosas brev påverkades hon av det klasstyrda svenska samhället och bedömde andra judar utifrån detta system utan att för dens skull bedöma icke-judar efter samma mått. Kanske är denna tredje aspekt ett resultat av denna självsyn.

Samtidigt var det naturligt att hon trots allt umgicks med judar, och hon hade dessutom stark tillhörighet till sin judiska familj. Hennes roll som den judiska modern påverkades med all sannolikhet av

hennes judiska bakgrund och den judiskt filantropiska traditionen gjorde det naturligt för henne att ta steget ut med egen matnrättning. Dessutom vill jag också betona att hon utövade sin välgörenhet i sann altruistisk anda, inte i den form som nätverken ofta förknippats med – som ett uttryck för kontroll.⁶⁵ Hon ville skapa ett bättre utgångsläge för barnen där de hade möjlighet att förändra sin situation – idag skulle vi kalla det *hjälp till självhjälp*. Säkert är också att hennes önskan för att få uttrycka sin intellektualitet var ett drag som var starkt påverkat av hennes judiska bakgrund. Huruvida hennes kvinnliga frihet var större som judinna än hennes kristna medsysters i samhället är svårt att säga. Klart är dock att hon själv ansåg sig medansvarig beträffande barnens religiösa daning, och till en sådan stor grad att hon ansåg sig kunna neka till dotterns religiösa läsning hos rabbinen. Vidare kan man diskutera huruvida hennes mörka och dystra sida, som då och då kom över henne, frammanades av det självhat som i så fall skulle komma till henne genom att hon inte bara förnekade en viss judisk personlig tillhörighet, utan också förkastade densamma hos andra.

Avslutningsvis, och sammanfattningsvis, vill jag med tanke på Rosas icke-religiösa attityd, lyfta fram *judiskhet* som kulturbegrepp, det vill säga inlärd och ärvda judiska traditioner och seder, som påverkades av den judiska religionen, ekonomin och sociala aspekter. För Rosas del innebar det att hon hade en judiskhet genom att hon hade en viss del inlärd och ärvda judiska traditioner och seder vilka påverkats, och påverkades av den judiska religiositeten i hennes sociala omgivning, på samma vis som den påverkades av hennes och den sociala omgivningens ekonomiska ställning. Hennes brist på religiös tro underbygger tesen om judiskheten som ett kulturbegrepp vilket endast delvis är påverkat av religionen, vilket kanske kan tänkas vara än mer uppseendeväckande i en tidsperiod då den svenska befolkningen troligen var mer eller mindre religiös. På samma vis kan man säga att hennes filantropi var ett uttryck för den judiska beredvilligheten att hjälpa de svaga, men i en socialpolitisk emanciperad tappning. Dessutom ser jag hennes behov av att uttrycka ett intresse för, och kunskap i politik, litteratur och vetenskap som dels judiskt, dels som en önskan att visa sig värdig en offentlig plats. Det vill säga en svensk-judisk emanciperad judiskhet, i mångt och mycket påverkad av såväl tradition som social kulturell samtid.

Noter

1. Denna artikel har tillkommit som ett resultat av min magisteruppsats i historia vilken jag lade fram under våren 2004. Boijesen, opublicerad uppsats. På grund av denna artikels begränsande form väljer jag att inte föra en identitets-teoretisk diskussion.
2. Församlingsbok 2 (RAG).
3. Rosa till Eli 19/11 1896. Hirsch, s 201f. Axel Hirsch var barndomsvän till Eli och lärde känna föräldrarna väl.
4. Rosa till Eli 13/10 1899. Församlingsböcker 2 och 6 (RAG).
5. *Dansk biografisk Lexikon*, band VII, s 186.
6. Församlingsbok 2. Dödsboken (RAG).
 7. Rosa till Eli 17/11 1897.
 8. Rosa till Eli 12/3 1899.
 9. Ulvros, s 11, 24f. Bachtin, 62f.
 10. Ricoeur, s 150.
 11. Rosa till Eli 6/1 1899.
 12. Rosa till Eli 4/2 1897.
 13. Rosa till Eli 28/11 1896.
 14. Rosa till Eli 12/3 1899.
 15. Rosa till Eli 12/3 1897.
 16. Rosa till Eli 30/4 1899.
 17. Rosa till Eli 1/3 1900.
 18. Rosa till Eli 28/11 1898.
 19. Rosa till Eli 30/3 1900.
 20. Isidor till Marcus Rubin, nyårsdagen 1897.
 21. Husförhörlängden för Göteborgs Domkyrkoförsamling 1889–1898 (GRA). Skarback, s 11ff.
 22. Rosa till Eli 28/11 1896.
 23. Rosa till Eli 8/11 1897.
 24. Rosa till Eli 12/12 1898.
 25. Rosa till Eli 16/5 1897.
 26. Rosa till Eli 9/4 1897. Också Sophie Elkan, som Rosa mött hos Warburgs' var 'ohängd och dum'.
 27. Rosa till Eli 23/3 1900.
 28. Rosa till Eli 12/12 1898.
 29. Rosa till Eli 7/10 1897.
 30. Så gjorde även Sophie Elkan. Ulvros, s 222ff.
 31. Hartman/Hartman, s 42.
 32. Rosa till Eli 2/11 1898.
 33. Ulvros, s 232.
 34. Rosa till Eli 8/11 1897.
 35. Rosa till Eli 11/4 1894.
 36. Rosa till Eli 20/10 1895. Lars M Andersson talar vidare om den judiska schablonbilden. Andersson, s 473f.
 37. Wolkoff, s 123. Broberg, s 235f.
 38. Rosa till Eli 26/6 1898.
 39. Rosa till Eli 20/10 1896.
 40. Rosa till Eli 28/9 1897.
 41. Rosa till Eli 18/3 1897.
 42. Åberg, s 23-31.
 43. FaBS, Protokoll 1890-1906: Stadgar, Styrelseprotokoll från 24/3 1897 (RAG).
 44. Rosa till Eli 8/2 1899.
 45. Rosa till Eli 8/2 1899.
 46. FaBS, Medlemsmatriklar 1903-04; Protokoll 1890-1906: Styrelseprotokoll från 1897: 3/5, 12/5, 17/12 (RAG).
 47. Rosa till Eli 9/4 1899.
 48. Rosa till Eli 30/4 1899.
 49. Rosa till Eli 29/3 1897.
 50. Rosa till Eli 5/11 1897.
 51. Rosa till Eli 11/1 1898.
 52. Rosa till Eli 30/4 1899.
 53. Heckscher: 1911:7, s 491-99; 1911:8, s 553-55.
 54. Citatet är hämtat från Thorstein Veblen, *Den arbetsfria överklassen*, s 171.
 55. Heckscher (1900).
 56. Rosa till Eli 9/2 1900.
 57. Rosa till Eli 28/9 1897.
 58. Rosa till Eli 13/9 1899.
 59. Wolkoff, s 123.
 60. Dahlström/Liedman, s 21f, 81ff.
 61. Fischer, s 13.
 62. Olán, s 187f.
 63. Bredefeldt (1997), s 22-49. Bredefeldt (2001).
 64. Dencik, s 52f.
 65. Förhammar, s 30.

Källförteckning

Göteborgs Riksarkiv (GRA)

Göteborgs Domkyrkoförsamling
1889-1898 (vol. Ala:50)

Göteborgs Region- och Stadsarkiv (RAG)

Föreningen till anordnande af
Bespisning och Skollovskolonier

Protokoll 1890-1906 (A2:i)

Medlemsmatrklar 1903-04 (D1:1a)

Kungliga bibliotekets handskriftsarkiv i Stockholm (SKB)

Gunnar Heckschers arkiv, Eli Heck-
schers papper L67:1.

Stockholms Riksarkiv: Arninge
(RAS)

Judiska församlingens arkiv:

Församlingsbok 2 (1855-1894)

Församlingsbok 6 (1891-1910)

Dödsboken

Litteraturförteckning

Andersson, Lars M., 2000. *En jude, är en jude, är en jude... Representationer av »juden» i svensk skämtpress omkring 1900-1930*, Lund.

Bachtin, Michail, 1997. *Det dialogiska ordet*, Uddevalla.

Boijssen, Helene, 2004. »En assimilerad judinnas identitet: Rosa Heckscher som idealtyp vid sekelskiftet 1900», opublicerad magisteruppsats vid Historiska institutionen, Lunds Universitet.

Bredfeldt, Rita, 1997. »Ekonomi och identitet: de svenska judarnas ekonomiska verksamheter och självbild från 1800-talets andra hälft till 1930», i: *Nordisk Judaistik, Scandinavian Jewish Studies*, vol 1-2, 22-49.

Bredfeldt, Rita, 2001. »Kvinnoroll i förändring», i: *Invandrare & minoriteter*, 28:5, 36-40.

Broberg, Gunnar, 1988. »De judiska vänerna. Judiska bidrag till kulturlivet i sekelskiftets Sverige», i: Gunnar

Broberg et al, *Judiskt liv i Norden*, 223-241.

Dahlström, Sten och Sven-Eric Liedman, 1996. *Nationalismens logik*, Lund.

Dansk biografisk Lexikon, 1905, band VII, Köpenhamn.

Dencik, Lasse, 1999. »Hemma i hemlösheten», i: Jackie Jakubowski, *Judisk identitet*, Stockholm, 48-70.

Fischer, David, 1996. *Judiskt liv. En undersökning bland medlemmar i Stockholms Judiska Församling*, Uppsala.

Förhammar, Staffan, 2000. *Med känsla eller förnuft? Svensk debatt om filantropi 1870-1914*, Stockholm.

Hartman, Harriet och Moshe Hartman, 2003. »Gender and Jewish Identity», i: *Journal of Contemporary Religion*, vol 18(1), 37-60.

Heckscher, Rosa, »Kvinnofrågan», *Historisk Tidskrift* 1911:7, 491-99.

Heckscher, Rosa, »Replik», *Historisk Tidskrift* 1911:8, 553-55.

Heckscher, Rosa, »Barnen i Grottekarven», *GHT*, 31/1 1900.

Hirsch, Axel, 1953. *Minnen som dröjt kvar*. Stockholm.

Olán, Eskil, 1924. *Judarna på svensk mark: historien om israeliternas invandring till Sverige*, Göteborg.

Ricoeur, Paul, 1992. i: Peter Kamp och Bengt Kristensson, *Från text till handling*, Stockholm.

Skarback, Sören, 1998. *Göteborg kring förra sekelskiftet*, Göteborg.

Ulvros, Eva Helen, 2001. *Sophie Elkan. Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Lund.

Veblen, Thorstein, 1986. *Den arbetsfria överklassen*, Munkedal.

Wolkoff, Robert L., 1993. »Förnekande och självhat som identitet», i: Jackie Jakubowski, *Judisk identitet*, Stockholm, 119-132.

Åberg, Ingrid 1995. »Filantroper i aktion», i: Marja Taussi Sjöberg och Tinne Vammen, *På tröskeln till välfärd*, Es-löv, 23-31.